

Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας

Αρ. 16-17 (2023)

Από το «απελευθερωτικό επαναστατικό πρόταγμα» στην αλλοτρίωση μέσω του ολοκληρωτικού γραφειοκρατικού κράτους

Γιώργος Δρίτσας

doi: [10.12681/ethiki.33685](https://doi.org/10.12681/ethiki.33685)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Δρίτσας Γ. (2023). Από το «απελευθερωτικό επαναστατικό πρόταγμα» στην αλλοτρίωση μέσω του ολοκληρωτικού γραφειοκρατικού κράτους: Οι παρατηρήσεις του Κώστα Παπαϊωάννου για την πολιτικοκοινωνική εξέλιξη της μαρξιστικής φιλοσοφίας. *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας*, (16-17), 173–184. <https://doi.org/10.12681/ethiki.33685>

III. Μαρξισμός και Δημοκρατία

Από το «απελευθερωτικό επαναστατικό πρόταγμα» στην αλλοτρίωση μέσω του ολοκληρωτικού γραφειοκρατικού κράτους

Οι παρατηρήσεις του Κώστα Παπαϊωάννου για την πολιτικοκοινωνική εξέλιξη της μαρξιστικής φιλοσοφίας

ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΡΙΤΣΑΣ

Περίληψη: Ο 19^{ος} αιώνας αποτέλεσε έναν αιώνα πολυποίκιλων μεταβολών και ανακατατάξεων. Το παλιό Ancien Régime είχε ήδη ξεκινήσει να ακολουθεί μία καθοδική πορεία σε όλες τις χώρες της Ευρώπης. Ταυτόχρονα νέα έθνη-κράτη αναφάνηκαν και μαζί τους νέες πολιτικές κατευθύνσεις και παραγωγικές σχέσεις. Ο αιώνας που επέφερε την άνθιση του Διαφωτισμού στο πεδίο των ιδεών και του Καπιταλισμού στο πεδίο της οικονομίας ήταν πλέον εδώ. Ο φιλόσοφος Karl Marx, προσπαθώντας να ερμηνεύσει το νέο φαινόμενο, όπως τουλάχιστον αυτό διαμορφώθηκε στη χώρα του τη Γερμανία, κατέληξε στην πεποίθηση ότι η τεχνική εξέλιξη και η πρόοδος μέσω της Βιομηχανικής Επανάστασης είχαν παρακωλυθεί, μέσα στον νέο αστικό κόσμο που είχε τότε αναδυθεί. Αργότερα το έργο του και οι απόψεις του αυτές θα τύγχαναν πολλών και διαφορετικών ερμηνειών, καθώς και παρερμηνεύσεων —ειδικά κατά τον 20^ο αιώνα. Παρακάτω, στηριζόμενοι στις παρατηρήσεις του Κώστα Παπαϊωάννου πάνω στο ζήτημα αυτό, θα προσπαθήσουμε να δώσουμε απαντήσεις στην παραπάνω προβληματική και να σκιαγραφήσουμε τις προκύψασες φιλοσοφικές αντιδόσεις μεταξύ «δασκάλου» και «μαθητών».

Λέξεις-κλειδιά: Marx; Lenin; Παπαϊωάννου; Μαρξισμός; Ολοκληρωτισμός

Πρόλογος

Οι φιλοσοφικοί στοχασμοί και οι συνεπικουρούμενες, πολλές φορές, από αυτούς πολιτικές κοσμοαντιλήψεις αποτελούν πολιτισμικά απεικασματα, τα οποία «δημιουργούνται» υπό συγκεκριμένες συνθήκες και σαν αίτημα συγκεκριμένων εποχών, μέσα στο πλαίσιο του φαντασιακού μιας κοινωνίας. Έτσι, δεν ομιλούμε περί ιδεών ανηκόντων σε κάποια μακρινή πραγματικότητα, αλλά, αντιθέτως, για τρόπους θέασης της ζωής και του ανθρώπινου γίνεσθαι, δηλαδή κοσμοαντιλήψεις, οι οποίες δοκιμάζονται και αλλιώνονται μέσα στην ατέρμονη πορεία του χωροχρόνου.

Μια τέτοια κοσμοαντιληπτική αφήγηση είναι και ο Μαρξισμός, ο οποίος πέρασε βέβαια από το στάδιο της αγνότητας του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* στη δόμηση ενός ολοκληρωτικού γραφειοκρατικού κράτους και κοινωνίας, εν αρχή στη Ρωσία και μετέπειτα αλλού.

Σε αυτό το σημείο, το έργο του Κώστα Παπαϊωάννου καθίσταται διαφωτιστικό για να μας επεξηγήσει το φαινόμενο αυτό. Ο στοχαστής σκιαγράφει, εμπριθώς, τον «μυστικιστικό πραγματισμό» του Marx, ο οποίος, μέσω ενός ριζοσπαστικού χεγκελιανισμού, αποθέωσε την «προλεταριακή τάξη», η οποία επρόκειτο να ηγηθεί της αλλαγής και της ρήξης με τις παρούσες «παραγωγικές σχέσεις» —με τη διαμεσολάβηση βέβαια της αρμόδιας «ιντελιγκέντίας», η οποία όμως δεν θα αποτελούσε κάποια ξεχωριστή ελίτ πέρα του προλεταριάτου, εκπληρώνοντας έτσι έναν υπερ-ιστορικό «σχεδιασμό» για μια καίρια πολιτικοκοινωνική μεταστροφή του παρόντος κόσμου.

Αυτή η αντίληψη αργότερα θα λάμβανε μια πιο άμεση μορφή πολιτικής επιβολής και θα κατέληγε, εν μέρει, σε έναν άκαρπο ολοκληρωτισμό, που εντούτοις έμελλε να διατηρηθεί για αρκετές δεκαετίες σε δεκάδες χώρες ανά την υφήλιο.

Σκοπός της εισήγησης αυτής είναι να εξετάσουμε: α) τις απαρχές της μαρξιστικής φιλοσοφίας και β) τη σύνδεση αυτής με τις ολοκληρωτικές απολήξεις κάποιων «συνεχιστών» της, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του Κώστα Παπαϊωάννου.

Οι απαρχές της μαρξιστικής φιλοσοφίας

Αρχικά πρέπει να λεχθεί ότι το ζήτημα της μαρξιστικής πρόληψης της ιστορίας και της εξέλιξης των ανθρώπινων κοινωνιών αναπτύχθηκε εντός ενός δεδομένου πλαισίου και μιας συγκεκριμένης εποχής, δηλαδή του 19^{ου} αιώνα, του αιώνα της Βιομηχανικής Επανάστασης, τον οποίο ο, πολυαναφερόμενος από τον Παπαϊωάννου φιλόσοφος της ιστορίας, Oswald Spengler είχε χαρακτηρίσει ως «εποχή των φωτοβολίδων».

Αυτό γιατί την εποχή αυτή έδωσαν το στίγμα τους μεγάλες προσωπικότητες του πνεύματος, όπως ο Hegel, ο Schopenhauer, ο Stirner, ο Nietzsche, ο Bakunin, ο Mill και, βέβαια, ο ίδιος ο Marx. Τι είπε πραγματικά, όμως, ο Marx και κατά πόσο αυτά που είπε και έγραψε συνδέονται με τη μετεξέλιξη του μαρξιστικού στοχασμού στην Ευρώπη και δη στα κράτη του «υπαρκτού σοσιαλισμού»;

Για να κατανοήσουμε καλύτερα όλα αυτά τα ερωτήματα και για να δώσουμε όσο το δυνατόν πλήρεις απαντήσεις, πρέπει να ερευνήσουμε το «φαινόμενο Marx» ξεχωριστά και να διαβλέψουμε στα θεμέλια της σκέψης του, σχετικά με τον κόσμο και τα ανθρώπινα, με τη βοήθεια του έργου του Κώστα Παπαϊωάννου και της δικής του ανάγνωσης της μαρξιστικής φιλοσοφίας και στοχασμού, τόσα στα πρώιμα όσο και στα μεταγενέστερα έργα του εκφραστή της.

Τοιουτοτρόπως, προτού προχωρήσουμε στα ζητήματα που άπτονται της άσκησης εξουσίας και της κομματικής πολιτικής, πρέπει να αναφερθούμε σε κάποια στοιχεία που συνδέονται με πιο ευρείες θεματικές, όπως οι «παραγωγικές σχέσεις» και οι τάξεις.

Ξεκινώντας, όσον αφορά τις «παραγωγικές σχέσεις», αυτές αποτελούν τις «ουσιώδεις δυνάμεις» του ανθρώπου. Η επιστήμη, εξάλλου, και η βιομηχανία, σαν βασικά πολιτισμικά «προϊόντα» του ανθρώπου, καθίστανται παράγωγα αυτών των δυνάμεων, μέσα από μια «προοδευτική» και ευθύγραμμη πορεία της ανθρωπότητας, η οποία καταλήγει στην Ευρώπη και δη στις βιομηχανικά εξελιγμένες περιοχές αυτής.

Αυτές οι δυνάμεις που περιγράψαμε, ουσιαστικά, είναι το επιστέγασμα πίσω από την ανθρώπινη πράξη και εργασία, δηλαδή η

δυναμική πίσω από τον τεχνολογικό πολιτισμό, όπως άρχισε να εξελίσσεται κατά την εποχή του Marx και ο οποίος συνδέθηκε με μια πρωτοφανή επέκταση του ανθρώπου έναντι της φύσης, η οποία από «ακατέργαστη υλικότητα» μετατρέπεται, κατ' αυτόν τον τρόπο, σε «μορφοποιημένη ύλη» με ιστορική σημασία.¹

Η φύση, βέβαια, κατά τον Marx, μέσα από τη φαινομενική πάλη της με την τεχνολογία που παράγει ο άνθρωπος, βρίσκει μια εσώτερη πλήρωση μέσω αυτής της δεύτερης. Αυτή η παράδοξη θέση δεν στηρίζεται ακριβώς σε κάποια μεταλλαγμένη διανοητικά διαλεκτική —προσανατολισμένης, στην περίπτωση του Marx, σε έναν αντι-μεταφυσικό υλισμό—, αλλά, τουναντίον, στηρίζεται σε μια μορφή προοπτικισμού και αιτιοκρατίας, βασισμένων σε έναν περίεργο «μυστικιστικό πραγματισμό» και όχι τόσο στη διαλεκτική του Hegel.²

Σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη, η ελεύθερη εργασία του ανθρώπου αποτελεί την ουσία του και συνδέεται αρμονικά με την ύπαρξή του. Παρά ταύτα, υπό συγκεκριμένες συνθήκες, πολλές φορές, οι άρχουσες τάξεις, οι οποίες παράγουν την ανάλογη γραφειοκρατία με σκοπό την προσωπική επιβίωσή τους και την εξουσιαστική επιβολή τους στους υπολοίπους, μετατρέπουν τη χειραφετική για την ύπαρξη του ανθρώπου εργασία σε μια ανάγκη για να συνεχίσει αυτός να υπάρχει βιολογικά· κοινώς την εκμεταλλεύονται προς όφελός τους, ελέγχοντας την παραγωγή και τη διανομή αγαθών, μέσω μιας νέας μορφής «αλλοτριωμένης εργασίας», της «υπερεργασίας».

Αυτό συμβαίνει καθώς ο αρχικός καταμερισμός της εργασίας και η συνεπακόλουθη ανταγωνιστική υφή των τάξεων, όπως θα δούμε παρακάτω, οδηγούν προς τα εκεί. Αφού, κατά τη μαρξιστική πρόσληψη, η οικονομία διαμορφώνει την κοινωνία και όχι το αντίστροφο. Μια οικονομία, βέβαια, ιδωμένη μέσα από την ημι-μεταφυσική οπτική του Marx, ο οποίος τη μετατρέπει σε έναν απόλυτο ερμηνευτικό οίακα του ανθρώπινου Γίνεσθαι.³

Συνεχίζοντας την ανάλυσή μας, θύμα αυτής της εκμετάλλευσης στη σύγχρονη πραγματικότητα καθίσταται ο προλετάριος, ο οποίος, ως ο κατεξοχήν «αλλοτριωμένος άνθρωπος», στερείται από το υπαρκτό πλέγμα εξουσίας τη λυτρωτική πλευρά της εργασίας και, κατ'

ουσίαν, ένα μέρος της ίδιας του της ύπαρξης. Πώς, όμως, «θα σπάσει τα δεσμά του», όπως σημειώνει ο Μαχ στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο του, διατυπώνοντας την ευχή για μια παγκόσμια σύμπραξη όλων των προλεταρίων;

Οι «αλυσίδες των προλεταρίων» θα σπάσουν μόνο μέσω της «ταξικής πάλης» με την κυρίαρχη τάξη των αστών-καπιταλιστών. Αυτή η επαναστατική προοπτική, μέσα στον μαρξιστικό στοχασμό, αποτελεί μια απόλυτα δικαιολογημένη ενέργεια, καθότι, πέρα από την αλλοτρίωση, η επιβολή και ο έλεγχος της εργασίας —από την όποια ελίτ και τη γραφειοκρατία που αυτή δομεί— αποτελεί μια ακραιφνώς αρνητική παρεμπόδιση της προοδευτικής εξέλιξης των «παραγωγικών δυνάμεων».

Ο προλετάριος, υπό αυτή την οπτική, μετατρέπεται, μέσα από μια ιδιότυπη μετα-διαλεκτική σύνθεση αντιθέσεων, από τον πιο εμφανή δέκτη της αλλοτρίωσης σε προπομπό μιας νέας κατάστασης —που θα επέλθει με την κατάρρευση των ευρισκόμενων σε κρίση παρουσών δομών της εξουσίας της άρχουσας τάξης και την εγκαθίδρυση μιας νέας κομμουνιστικής κοινωνίας. Μέσα στο πλαίσιο της οποίας θα αναφανεί ο «ολικός άνθρωπος» του Μαχ, ο οποίος θα επιτελεί ελεύθερα τη μέγιστη δυνατή εκτέλεση όλων των δραστηριοτήτων του.

Μέσα από αυτήν τη νέα κατάσταση, λοιπόν, θα επέλθει και η «αποκατάσταση» της ιστορικής «προόδου». Καθόσον η «αντικειμενική συνθήκη» της βιομηχανίας και η «υποκειμενική συνθήκη» του προλεταριάτου δεν θα θεώνται πια υπό το κάτοπτρο της αλλοτρίωσης, αλλά, απεναντίας, υπό αυτό της απελευθέρωσης της εργασίας και της ανθρώπινης πράξης. Μια κατάσταση η οποία θα αποτελέσει την απόληξη της εξέλιξης της ιστορίας και όχι απλά μια προσωρινή συνθήκη, όπως ακριβώς μέσα από την «προοδευτική πορεία» της η ανθρωπότητα οδηγήθηκε από τις «πρωτόγονες μορφές καταμερισμού της εργασίας» και τη δουλοκτησία στη βιομηχανική αστική κοινωνία και το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής. Το οποίο, σαν τελευταίο στάδιο μιας μακροχρόνιας πορείας, θα αποτελέσει, όπως προείδαμε, το επιστέγασμα μιας νέας κομμουνιστικής πορείας της

ανθρωπότητας και μιας νέας μορφής σχέσης του ανθρώπου με τη φύση, χωρίς την καταφυγή, εκ μέρους του Marx, σε κάποιου είδους απόρριψη της τεχνολογίας και της τεχνικής της εποχής του.⁴

Ωστόσο, πώς θα οδηγηθούμε προς τα εκεί και ποια η σύνδεση του προλεταριάτου με τις κομματικές δομές και τη «δικτατορία»; Στο ερώτημα αυτό θα απαντήσουμε στο δεύτερο μέρος της εισήγησης, στο οποίο θα γίνουν και οι ανάλογες συγκρίσεις με τη μετεξέλιξη αυτών των σκέψεων και προτάσεων στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού», αρκετές δεκαετίες μετά τον θάνατο του Marx.

Η σύνδεση της μαρξιστικής φιλοσοφίας με τις ολοκληρωτικές απολήξεις των «συνεχιστών» της

Είναι συχνό το φαινόμενο να συνδέεται, απόλυτα και χωρίς διάκριση, η αντίληψη του Marx για την έννοια του κόμματος και γενικότερα για το ζήτημα της κατάληψης της εξουσίας από το προλεταριάτο, με όλες τις μεταγενέστερες εμφανισθείσες αντιλήψεις «συνεχιστών» ή και όψιμων οπαδών του.

Αυτοί οι τελευταίοι, εντούτοις, απλώς βασιζόνταν ή εκκινούσαν από το έργο του φιλοσόφου, χωρίς να εκφράζουν πρακτικά κάποιο δεδομένο «μαρξιστικό πρόγραμμα», αφού αυτό ποτέ δεν υπήρξε, από τη στιγμή μάλιστα που ο ίδιος ο στοχαστής, κατά τον Παπαϊωάννου, δεν άφησε ένα αυστηρά δομημένο και «ολικό» σύστημα σκέψης, παρά τη δεδομένη μορφοποίηση που έδινε στον κατά καιρούς εξελισσόμενο στοχασμό του.⁵ Για να εξετάσουμε, όμως, το συγκεκριμένο ζήτημα καλύτερα, πρέπει να ελεγχθεί όλο αυτό το πλέγμα σχέσεων μεταξύ «δασκάλου» και «μαθητών» από την αρχή.

Πιο συγκεκριμένα και εκκινώντας από το ζήτημα του κόμματος, ο Marx δεν θεωρούσε ότι η πολιτική και τα κόμματα ως τέτοια είχαν από μόνα τους κάποιο ενδότερο νόημα. Διότι, για αυτόν, το κόμμα, το οποίο θα εξέφραζε απλά τον «περιούσιο λαό» του προλεταριάτου, δεν θα είχε άμεση επαφή με την πολιτική, οριζόμενη ως μια ενδοκοινωνικά ανεξάρτητη δύναμη, καθώς, όπως προείδαμε, μόνο η οικονομία ήταν αυτή που κινητοποιούσε και νοσηματοδοτούσε το γενικότερο πολιτισμικό επιστέγασμα.

Έτσι, το κόμμα, με την ιστορική σημασία του όρου, κατά πως την όριζε ημι-χεγκελιανά ο Marx, θα εξέφραζε τις συνολικές «παραγωγικές δυνάμεις», όπως επίσης την «αυτενέργεια, την αυτό-χειραφέτηση και την εργατική πολιτική οικονομία», μέσα στα εργοστάσια, στους συνεταιρισμούς, στις συνδικαλιστικές οργανώσεις και, γενικότερα, μέσα σε καθετί που συσχετιζόταν με την οικονομική φύση του προλεταριάτου.

Αυτό το «επιχειρησιακό πλάνο» δεν θα πραγματοποιούνταν, ωστόσο, υπό την απόλυτη καθοδήγηση κάποιας ελίτ, «ιντελιγκέντσιας» ή «επαναστατικής πρωτοπορίας». Και τούτο γιατί, κατά πως αναλύεται ήδη στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, όσοι αντιλαμβάνονται την ιστορική σημασία του προλεταριάτου για την εξέλιξη των «παραγωγικών σχέσεων», χωρίς απαραίτητα να ανήκουν κοινωνικοοικονομικά σε αυτό, σε καμία περίπτωση δεν αποτελούν μια κάποιου είδους ομάδα καθοδήγησής του, καθότι αυτό θα λειτουργούσε ως τροχοπέδη για την «προοδευτική πορεία» της κοινωνίας.

Λόγω αυτού του νοητικού πλέγματος που είχε πλάσει, ο Marx όντως πίστευε, με κάπως εσχατολογική αλλά ταυτόχρονα φουτουριστική ματιά, στην εξέλιξη προς τον κομμουνιστικό κόσμο, μέσω της εκλεκτής και «περιούσιας τάξης» του προλεταριάτου, το οποίο, παρότι βιώνει την αλλοτρίωση διά της «υπερεργασίας», μετατρέπεται σε έναν αρχαίο «θνήσκοντα θεό» που θα σηκώσει στους ώμους του τις «αμαρτίες» του κόσμου.⁶

Μια σχεδόν διονυσιακή εικόνα, διανθισμένη με εκκοσμικευμένη μεταφυσική, που είχε καίρια θέση ακόμη και μέσα στον ίδιο τον Διαφωτισμό, του οποίου ο Marx ήταν γνήσιο τέκνο. Έχοντας, μάλλον, κληρονομήσει την αισιόδοξη ματιά των πρωτοπόρων του πνευματικού αυτού κινήματος και όχι την κάπως απαισιόδοξη και «ουτοπική» αρκετών άλλων σοσιαλιστών και αναρχικών της εποχής του, οι οποίοι έβλεπαν κάπως καχύποπτα τις εξελίξεις που έρχονταν με τη βιομηχανική ανάπτυξη —μία καχυποψία βέβαια που δεν έμεινε μόνο στους κύκλους των διανοουμένων, αλλά, αντίθετα, επεκτάθηκε και σε ευρύτερα λαϊκά στρώματα, όπως καταδεικνύουν οι εξεγέρσεις των Λουδιτών στην Αγγλία.

Άλλωστε, αυτή τη διαφοροποίηση μαρτυρά η κόντρα του Marx με τον Bakunin, η κριτική του στον Proudhon και η εν μέρει αμφίρροπη στάση του πάνω στις κοινωνικο-πολιτικές διαδικασίες στη (μετα-)επαναστατική Γαλλία, με εξαίρεση ίσως την «Κομμούνια του Παρισιού» του 1871, η οποία θεωρήθηκε από τον φιλόσοφο ως πρότυπο «δικτατορίας του προλεταριάτου», δηλαδή ως μια γνήσια μορφή «εργατικής δημοκρατίας». ⁷

Όποια και αν ήταν, όμως, η οπτική του Marx και ανεξαρτήτως του πλαισίου και των βαθύτερων ριζών της σκέψης του, αυτός δεν μπορεί να ταυτιστεί απόλυτα και αμετάκλητα με τις μετέπειτα πολιτικές αξιοποιήσεις του.

Θα ήταν δύσκολο, εξάλλου, για αυτόν να αποδεχτεί την επιρροή που θα είχε η σκέψη του στους Ρώσους σοσιαλιστές και μετέπειτα κομμουνιστές· και δη σε άτομα, όπως ο, κατά τα άλλα χαρισματικός διανοούμενος και πολιτικός, Lenin, ο οποίος διαμόρφωσε μέσω των ιδεών του Marx μια νέα βάση για την πολιτική «πραγματοποίησή» τους, όπως τουλάχιστον την αντιλαμβανόταν ο ίδιος.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να καταδείξουμε ότι ο Lenin, αν και αρχικά άσκησε κριτική στους αναρχικούς της χώρας του, ήταν φορέας, τόσο ο ίδιος όσο και υπόλοιποι σύντροφοί του, του πνεύματος του Bakunin και των αντιλήψεων του τελευταίου περί κλειστών οργανώσεων· οι οποίες κινούμενες ανεπίσημα μέσα στη μυστικότητα θα κατάφερναν σταδιακά τους στόχους τους, αξιοποιώντας ακόμη και την τρομοκρατία. ⁸

Ένα κλασικό παράδειγμα αυτού του φαινομένου είναι *Η κατάληψη του επαναστάτη* του Nechayev, ένα κείμενο βγαλμένο σχεδόν από τους *Δαιμονισμένους* του Dostoevsky. Βέβαια, το παραπάνω φαινόμενο ήταν ένα απότοκο των δύστροπων συνθηκών της εποχής, με την τοαρκική Οχράνα να στέλνει στα πρώιμα γκουλάγκ τους αντιφρονούντες — μια εικόνα που μας προσφέρει απλόχερα για ακόμη μια φορά ο Dostoevsky στις *Αναμνήσεις από το σπίτι των πεθαμένων*.

Όπως και να 'χει όμως το ζήτημα αυτό, ο Lenin, έχοντας πίσω του αυτήν τη ριζοσπαστική πολιτική παράδοση και επηρεασμένος από την εμπειρία που πήρε από την Ευρώπη και δη από τη γρα-

φειοκρατική μορφή οργάνωσης που διαμόρφωσαν τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα στη Γερμανία, κατέληξε στην ακλόνητη πεποίθηση πως έπρεπε το προλεταριάτο να ελεγχθεί από την «πρωτοπορία του κομμουνιστικού κόμματος», η οποία με ηγέτη τον ίδιο αργότερα θα λάμβανε το χαρακτηριστικό όνομα Μπολσεβίκοι, αποτελώντας το αντίπαλο δέος στους πιο μετριοπαθείς Μενσεβίκους.

Αυτή η πίστη στην «πρωτοπορία του κόμματος», ενώ εκκινούσε σαν στάση από μια προσπάθεια αυτοπροστασίας από τις τσαρικές υπηρεσίες ασφαλείας και βασιζόταν στην αμφίθυμη αποδοχή της κομματικής ιεραρχίας που αυτή δόμησε εκ μέρους των απλών μελών, στη συνέχεια απέκτησε μια πιο μόνιμη μορφή.

Ωστόσο, η μόνιμη αυτή μορφή δεν ήταν αποκλειστικά και μόνο γραφειοκρατική και συγκεντρωτική. Αντιθέτως, τα εκκοσμηκευμένα μεταφυσικά χαρακτηριστικά, τα οποία απέδιδε ο Marx στο προλεταριάτο, μεταβιβάστηκαν στο κόμμα και στην «πρωτοπορία» του. Καθώς, μόνο αυτή, κατά τη λενινιστική αντίληψη, μπορούσε να κατοικήσει την κατάσταση και να καθοδηγήσει την εργατική τάξη.⁹

Τοιουτοτρόπως, μέσω του μύθου του κόμματος ως «περιοιού λαού», σε συνδυασμό με τη μετατροπή του κομματικού πλαισίου σε μια σχεδόν ημι-θρησκευτικής δομής οργάνωση, άρχισε να καλλιεργείται μια «ολική» και αυστηρά δομημένη θέαση, που κανείς δεν έπρεπε να αμφισβητήσει. Πλέον ο «ολικός άνθρωπος» δεν θα ερχόταν εξελικτικά, όπως πίστευε ο Marx, μαζί με την εγκαθίδρυση του «κομμουνιστικού παραδείσου», αλλά, τουναντίον, θα φρόντιζε για αυτό η ηγετική ομάδα του κόμματος.

Είχαν μπει, τουτέστιν, οι βάσεις για την εμφάνιση του ολοκληρωτισμού στη Ρωσία, πριν ακόμη εγκαθιδρυθούν τα φασιστικά καθεστώτα στην Ευρώπη. Αυτή η πολιτική κατάσταση έλαβε μάλιστα ακόμη πιο αποκαλυπτικές διαστάσεις με τα νέα «προγράμματα εκβιομηχάνισης» και τα προβλήματα που αυτά επέφεραν, καθότι η χώρα όχι μόνο είχε μικρή εργατική τάξη, αλλά δεν είχε καν αναπτύξει σημαντικές βιομηχανικές υποδομές, σαν αυτές άλλων κρατών, όπως η Γερμανία και η Αγγλία. Εξαιτίας των αντικειμενικών αυτών δυσκολιών τα «προγράμματα εκβιομηχάνισης» συνοδεύονταν, όπως

έγινε γνωστό αργότερα, πολλές φορές από εκτοπίσεις και εγκλεισμό ακόμη και ολόκληρων πληθυσμιακών ομάδων, που ανθίσταντο και δεν προσαρμόζονταν στη νέα κατάσταση, σε γκουλάγκ. Με αυτόν τον τρόπο, το «νέο καθεστώς» έδωσε μια συνέχεια στις τσαρικές πρακτικές παρακολούθησης, πειθάρχησης και καταστολής μέσω των «κρατικών οργάνων» επιβολής της τάξης, κάτι που σίγουρα δεν θα επικροτούσε ο Marx.¹⁰

Μια γλαφυρή περιγραφή των οποίων μάς προσφέρει ο γάλλος αριστοκράτης Astolphe de Custine, μετά από την επίσκεψη του στην τσαρική Ρωσία, κατευθυνόμενος σε αντίθετο γεωγραφικό χώρο από αυτόν του Tocqueville, στο βιβλίο του *Γράμματα από τη Ρωσία*, αφήνοντάς μας έτσι έγγραφες παρακαταθήκες για να επιτελέσουμε τις αναγκαίες συγκρίσεις ανάμεσα στις δύο περιόδους της χώρας.¹¹

Συμπεράσματα

Ανακεφαλαιώνοντας, είναι γεγονός ότι ο Marx αποτέλεσε μια διανοητική μορφή που επηρέασε καίρια τόσο τα δρώμενα της εποχής του όσο και των δεκαετιών που ακολούθησαν. Ήταν, λοιπόν, λογικό, μέσα από το δημοφιλές μαρξικό έργο να αναδειχθούν μαρξιστικές ερμηνείες, δηλαδή οπτικές άλλων πάνω στα όσα αυτός έγραψε και διατύπωσε.

Έτσι, η προσπάθεια να καταδείξει κάποιος μελετητής τις λεπτές αυτές ισορροπίες και τις διαφορές, μεταξύ της πρωτότυπης σκέψης ενός στοχαστή και της πρόσληψης αυτής εκ μέρους όλων όσων επηρεάστηκαν από αυτόν, δεν μπορεί να στηριχθεί σε καμία περίπτωση σε μια απλή φιλολογική καταγραφή. Αλλά, αντιθέτως, αποτελεί μια καίρια και ευαίσθητη πνευματική εργασία, η οποία προϋποθέτει μια διάθεση διαλόγου.

Αυτό το έργο προσπαθεί να επιτελέσει και ο Κώστας Παπαϊωάννου. Η ανάγνωση του οποίου, πάνω στο φαινόμενο της σχέσης Marx και Μαρξισμού, κατατείνει στη θέση που ο ιστορικός των ιδεών Quentin Skinner περιγράφει ως αποδοχή της ταύτισης των ανθρώπων με την εποχή τους και του πλαισίου που αυτή διαμορφώνει γύρω τους.¹² Σε καμία περίπτωση, επομένως, δεν υπάρχει εκ μέρους του

κάποια διάθεση μηδενισμού και άσκοπης κριτικής στον Marx, αλλά, απεναντίας, επαναξιοποίησης του έργου του και δρασκελισμού των ιστορικών εμποδίων που εμφανιστήκαν στην πορεία.

Είναι γεγονός, άλλωστε, ότι ο Παπαϊωάννου δεν γράφει ως κριτικός του Μαρξισμού, αλλά, τουναντίον, ως ένας «αριστερών πεποιθήσεων» στοχαστής που εντούτοις αναγνωρίζει τη μοναδική υφή του μαρξικού έργου, χωρίς όμως να το θεοποιεί ή να το απολυτοποιεί.

Κλείνοντας, όπως και να έχει το ζήτημα με τους «επιγόνους του Marx», το σίγουρο είναι, κατά πως καταγράφει ο Karl Lowith, ότι όπως ο Nietzsche επηρέασε ίσως έμμεσα κάποια ολοκληρωτικά φαινόμενα στον Μεσοπόλεμο, έτσι και ο Marx επηρέασε με τον ίδιο τρόπο τα αντίστοιχα καθεστώτα που τον επικαλέστηκαν.¹³ Λόγω αυτού, είναι άσκοπη τόσο η απόλυτη κριτική και η μη κατάδειξη των όποιων μεταξύ τους διαφοροποιήσεων όσο και η αποφυγή της σχέσης αυτής.

Τέλος, πρέπει να ειπωθεί ότι θα ήταν αρκετά μονομερές να μην καταδείξουμε ότι τόσο ο Marx όσο και οι «επίγονοί» του, πέρα από τα όποια λάθη τους, ανέδειξαν εις βάθος αρκετές υπαρκτές παθογένειες του καπιταλιστικού κόσμου —πάνω στις οποίες ο «σύγχρονος άνθρωπος» μπορεί να προβληματιστεί και να συνάγει κάποια συμπεράσματα σχετικά με τη δική του μετα-βιομηχανική εποχή.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κώστας Παπαϊωάννου, *Ο διάλογος Μαρξ-Χέγκελ: Φιλοσοφία και Τεχνική*, τ.2 (Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 1994), 44-5 και του ιδίου, *Μαρξ και Μαρξισμός: Οντολογία και Αλλοτρίωση*, τ.1, μτφρ. Βασίλης Τομανάς (Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2009), 32-72 και 166-7, passim.
2. Παναγιώτα Βάσση, *Ο «πολιτικός άνθρωπος» στο έργο του Κώστα Παπαϊωάννου* (Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2015), 156-162, passim και Κώστας Παπαϊωάννου, *Ο διάλογος Μαρξ-Χέγκελ: Κράτος και Φιλοσοφία*, τ.1 (Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 1990), 96-7.
3. Παπαϊωάννου, *Μαρξ και Μαρξισμός*, 95-102, passim.
4. Παπαϊωάννου, *Μαρξ και Μαρξισμός*, 108-128 και 174-191, passim.
5. Παπαϊωάννου, *Μαρξ και Μαρξισμός*, 166-7.
6. Κώστας Παπαϊωάννου, *Μαρξ και Μαρξισμός: Τάξεις και Ιστορία*, τ.2, μτφρ. Βασίλης Τομανάς (Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2012), 11-4, passim.
7. Σχετικά με αυτήν την προαναφερθείσα αμφίρροπη στάση του Marx, βλ. Κώστας

Παπαϊωάννου, *Από την κριτική του ουρανού στην κριτική της γης: Το φιλοσοφικό οδοιπορικό του νεαρού Μαρξ*, μτφρ. Ξενοφών Κομνηνός (Αθήνα: Ίνδικτος, 2013), 33-7, *passim*.

8. Κώστας Παπαϊωάννου, *Η γέννηση του Ολοκληρωτισμού: Οικονομική υπανάπτυξη και κοινωνική επανάσταση* (Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2017), 133 και Μαρξ και Μαρξισμός, τ.2, 17-21 και 67-8.

9. Παπαϊωάννου, *Η γέννηση του Ολοκληρωτισμού*, 119-123, *passim* και Μαρξ και Μαρξισμός, τ.2, 22-51, 73-6 και 83-6, *passim*.

10. Κώστας Παπαϊωάννου, *Ο Μαρξισμός ως Ιδεολογία* (Αθήνα: Κομμούνια, 1988), 46 και 212, *Η γέννηση του Ολοκληρωτισμού*, 127 και Μαρξ και Μαρξισμός, τ.2, 57-8 και 122-153, *passim*. Τέλος, σημαντικές είναι επίσης οι παρατηρήσεις του συγγραφέα στο έτερο έργο του, *Η Ψυχρή Ιδεολογία: Δοκίμιο για τον μαρσασμό του Μαρξισμού* (Αθήνα: Θεμέλιο, 2015).

11. Astolphe de Custine, *Γράμματα από τη Ρωσία*, μτφρ. Άγνωστος (Αθήνα: Δημοφών, χχ), 199 και Παπαϊωάννου, *Η γέννηση του Ολοκληρωτισμού*, 159-162.

12. Quentin Skinner, *Θεωρήσεις της Πολιτικής: Σχετικά με την Μέθοδο*, μτφρ. Γιώργος Καράμπελας (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2008), 93-4 και 108-9.

13. Karl Lowith, *Το νόημα της Ιστορίας*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης (Αθήνα: Γνώση, 2008), 322.